

Kapetan I klase  
mr BRANKO BOŠNJAK

## *O vojnoandragoškim iskustvima i didaktičko-metodičkom nasleđu iz rada vojnih škola u narodnooslobodilačkom ratu 1941–1945.*

Problemi školovanja i osposobljavanja starešinskih kadrova u ratnim uslovima relativno su dobro naučno istraženi. Postoji značajan literarni fond o raznim aspektima ove problematike. I u našoj vojnoj periodici u publicistici objavljen je veći broj vrlo kvalitetnih radova o stvaranju, razvoju, školovanju i usavršavanju boračkog i starešinskog (posebno partijsko-političkog) kadra u narodnooslobodilačkom ratu. Ti radovi su uglavnom vojnoistorijskog, socio-psihološkog i vojnostručnog karaktera (pre svega se odnose na rukovođenje i komandovanje i izbor kadrova). Iako je jedan manji deo tih radova izrazito memoarskog karaktera, to ne umanjuje njihov značaj kao izvora za naučno tretiranje ove problematike. Međutim, treba istaći da problem školovanja i osposobljavanja boračkog i starešinskog kadra u našoj narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji nije dovoljno zastupljen u naučnoistraživačkom i stručnpublicističkom radu u oblasti teorije vaspitanja i obrazovanja uopšte, pa i u vojnoandragoškoj teoriji i praksi.

Iako je naša vojna andragogija svojim naučnim rezultatima postigla takav stepen samostalnosti u okvirima naučnog sistema andragogije da se već s punim pravom može govoriti o potrebi konstituisanja pojedinih posebnih vojnoandragoških disciplina, još uvek nije dala sistematsku istorijsko-komparativnu osnovu za konstituisanje

opšte istorije vojnog vaspitanja i obrazovanja i, posebno, istorije vaspitanja i obrazovanja u narodnooslobodilačkoj borbi. Pošto sistematsko izučavanje iskustava iz rada vojnih škola u narodnooslobodilačkom ratu nije bilo dovoljno zastupljeno u nastavnom programu vojne andragogije, ne samo u vojnim akademijama nego čak i na poslediplomskim studijama, opravdano je razmotriti potrebu da se novi nastavni program iz vojne andragogije za vojne akademije (čija je izrada upravo u toku) obogati savremenom interpretacijom ove problematike.

Činjenica da ćemo i u eventualnom ratu biti oslonjeni na sopstvene snage i kadrove (doktrinarno opredeljenje u našoj koncepciji opštenarodne odbrane) još više potencira potrebu naučnog istraživanja, ekspliciranja, uopštavanja i osavremenjavanja iskustava iz rada vojnih škola u toku naše narodnooslobodilačke borbe.

U tom smislu, ovaj prilog je pokušaj iniciranja naučnoistraživačkog rada u pedagoško-andragoškoj oblasti, koja je izuzetno značajna za teoriju i praksu vojnog vaspitanja i obrazovanja. Iz metodoloških razloga potrebno je makar ukratko i na osnovu već poznatih faktografskih podataka, prikazati uslove, tok i oblike rada vojnih škola u narodnooslobodilačkom ratu, a zatim pokušati teorijsko-empirijski uopštiti neka iskustva značajna za vojnu andragogiju i pripremanje i osposobljavanje kadrova u oružanim snagama i društvu za opštenarodni odbrambeni rat.

### *Osnovni uslovi, tok i oblici rada vojnih škola u narodnooslobodilačkoj borbi*

Već na II zasjedanju AVNOJ-a drug Tito je istakao da »narodi Jugoslavije, ujedinjeni u narodnooslobodilačkoj borbi, nisu mogli, niti su za to imali prilike, da stvaraju sebi dugotrajne vojne škole i akademije, iz kojih bi Narodnooslobodilačka vojska dobivala komandni kadar. Komandni kadar naše narodne armije i partizanskih odreda stvarao se u procesu borbe sa okupatorima i domaćim izdajnicima«. <sup>1</sup> Ali i pored svih ratnih teškoća, u vremenu od 1941. do 1945. godine radilo je, sa kraćim ili dužim prekidima, 36 vojnih škola i 233 kursa, koje su pohađala 28.034 slušaoca ili skoro jedna trećina svih partizanskih starešina, <sup>2</sup> što je bio jedinstven primer u drugom svetskom ratu.

<sup>1</sup> J. B. Tito: *Vojna djela*, knjiga I, VIZ, Beograd 1978, str. 415.

<sup>2</sup> Milija Stanišić: *Izgradnja kadrova u oružanim snagama 1941—1945*, Zbornik radova VPS JNA, br. 5/72, str. 38.

U stvaranju kadra u narodnooslobodilačkom ratu drug Tito, CK KPJ i vojno-političko rukovodstvo tražili su oslonac u širokim narodnim (boračkim) masama, jer se za borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika bilo opredelilo samo oko 700 oficira i podoficira bivše jugoslovenske vojske, uglavnom nižih činova sa nižim stepenom vojnostručne osposobljenosti. Činjenica je da je znatan broj starojugoslovenskih oficira pao u nemačko zarobljeništvo, ali je i neoboriva istina da su samo dva pukovnika i nekoliko potpukovnika i majora<sup>3</sup> učestvovali u narodnooslobodilačkom ratu. Od 30 generala iz Beograda nijedan nije bio na strani partizana, a čak je 2.639 starojugoslovenskih oficira i generala podnelo pismeni zahtev za učešće u oružanim formacijama tzv. NDH.<sup>4</sup>

Treba istaći da su 70—80 odsto boračkog sastava činili omladinci,<sup>5</sup> koji nisu posedovali ni elementarna vojna znanja, što je od vojno-političkog rukovodstva zahtevalo da sistematski i planski preduzima mere na postepenom osposobljavanju i uzdizanju boračkog i starešinskog kadra. Preko 90 odsto boraca NOVJ bili su radnici i seljaci sa minimalnim obrazovanjem, što je još više otežavalo vojno-političko osposobljavanje kadrova.

Na inicijativu druga Tita i vojno-političkog rukovodstva ustanaka, već u jesen 1941. pri štabovima bataljona i odreda organizovani su kraći kursevi za masovno osposobljavanje boraca i najnižih starešina. Za obučavanje u rukovanju naoružanjem i minsko-eksplozivnim sredstvima koristila su se pravila bivše jugoslovenske vojske, a partizanska taktika se učila iz posebnih uputstava, naredbi i planova koje je izdavalo vojno-političko rukovodstvo ustanaka. Od poznatijih materijala te vrste pomenućemo samo neke: »Plan izvođenja vojne nastave sa onima koji do tada nisu služili vojsku«, »Uputstvo kako se osvaja i oslobađa naseljeno mesto«, »Uputstvo o odbrani od bornih kola«, »Uputstvo o odbrani slobodne teritorije«, »Kratak tečaj za partizanske komandante i komandire« i dr.<sup>6</sup>

Prvi starešinski kadrovi su regrutovani iz redova KPJ, a značajan doprinos u stvaranju i izgrađivanju starešinskog kadra dalo je i oko 250 boraca španskog građanskog rata.<sup>7</sup> U stvaranju partizanskih kadrova Tito i KPJ su polazili od stava »da u oslobodilačkom i revolucionarnom narodnom ratu mali i nepoznati ljudi iz redova radnika, seljaka, narodne inteligencije, iz redova omladine i žena

<sup>3</sup> Dr G. Miljanić: *Rukovođenje i komandovanje u oslobodilačkom ratu 1941—1945*, Vojnoistorijski institut, Beograd 1980, str. 135.

<sup>4</sup> Mladen Colić: *Tzv. NDH 1941*, Deltapres, Beograd 1973, str. 204.

<sup>5</sup> *KPJ—SKJ u izgradnji oružanih snaga i ONO*, VIZ Beograd, 1979, str. 202.

<sup>6</sup> J. B. Tito: n.d., str. 30—35; G. Miljanić, n.d., str. 230—232.

<sup>7</sup> *Vojna enciklopedija*, knjiga 9, VIZ, Beograd 1976, str. 502.

mogu izrasti u sposobne vojne rukovodioce,<sup>8</sup> čime je u praksi oživotvoren potpuno novi odnos prema čoveku kao odlučujućem faktoru u ratu.

Prerastanje partizanskih odreda u krupnije taktičko-operativne jedinice (brigade, divizije i korpuse) usložavalo je i problem komandovanja i rukovođenja ovakvim jedinicama i zahtevalo viši stepen osposobljenosti starešinskog kadra. Dotadašnji oblik kursnog osposobljavanja u borbenim jedinicama nije odgovarao naraslim potrebama (iako je takav oblik osposobljavanja kadrova bio i dalje zadržan), te se prelazi na osnivanje prvih i, u to vreme u porobljenim zemljama Evrope, jedinih vojnih škola.

Prva vojna škola počela je sa radom 21. februara 1942, u selu Gornjem Budačkom (Kordun) pod nazivom Partizanska oficirska škola Glavnog štaba Hrvatske. Ova škola je kroz jednomesečne kraće kurseve osposobila prve komandire vodova i četa. Kasnije se škola seli u Korenicu (Titova Korenica), pa u Donji Lapac gde se formira i viši kurs u trajanju od 15 dana. U toj školi je osposobljen 401 slušalac. Od nastavnih predmeta na nižem kursu bili su zastupljeni: taktika, topografija, partizanska borba, politička nastava, naoružanje, nastava gađanja, služba veze, fortifikacija i administracija. Škola je prestala sa radom 9. novembra 1942. godine.<sup>9</sup>

Skoro u isto vreme (30. VIII — 10. XI 1942) na Podgrmeču, u selu Benkovcu, radila je Škola za vojne rukovodioce Operativnog štaba Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske za Bosansku krajinu, a u njenom sastavu je radio i Omladinski vojno-politički kurs koji je pripremao omladince za buduće partizanske borbe.<sup>10</sup>

Ta iskustva iz rada vojnih škola potvrdila su mogućnost školovanja starešinskog kadra u ratnim uslovima pa je 4. novembra 1942. izdata naredba o osnivanju Vojne škole Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije. To je bila prva vojna škola koja je imala opštejugoslovenski karakter i značaj, a njenim radom je neposredno rukovodio Vrhovni štab. Škola je preuzela nastavnike i slušaoce Partizanske oficirske škole GŠ Hrvatske, a kasnije je proširila program nastave i povećala broj nastavnika. I ta je škola imala viši i niži tečaj, a završila su je ukupno 164 slušaoca. Kasnije je škola premeštena u Bihać, gde je zbog četvrte neprijateljske ofanzive (»Weiss«) rasformirana.<sup>11</sup>

<sup>8</sup> Gojko Miljanić: *Školovanje starešinskog kadra u toku NOR-a*, Zbornik radova VA rodova KoV i intendantske službe, br. 3/76, str. 136.

<sup>9</sup> *Vojna enciklopedija*, knjiga 9, VIZ, Beograd 1976, str. 502.

<sup>10</sup> Isto, str. 503.

<sup>11</sup> Isto, str. 503.

Rasformiranje Vojne škole, zbog nepovoljne ratne situacije, ne znači prekid u kontinuitetu osposobljavanja kadrova. Prilagođavajući se situaciji na ratištu, ono je nastavljeno u obliku desetodnevnih kurseva pri štabovima brigada i divizija.<sup>12</sup>

Pokušaji okupatora da širim ofanzivnim akcijama, u prvoj polovini 1943. godine, razbiju i unište glavninu NOV i POJ nisu zaustavili razvoj narodnooslobodilačke borbe. Širenjem borbe stvarani su povoljniji uslovi za školovanje kadrova koje od početka 1943. do početka 1945. godine praktično prerasta u organizovanu mrežu vojnih škola. Od tih škola pomenućemo samo neke. Početkom maja 1943. u Hrvatskoj počinje sa radom Oficirska škola GŠ Hrvatske, 26. jula 1943. formirana je Oficirska škola GŠ Vojvodine, 3. avgusta 1943. Vojna škola NOV Slovenije, 15. novembra 1943. u Jajcu je počela sa radom Oficirska škola Vrhovnog štaba NOV i POJ (koja je, pored opštevojnih, imala i intendantski tečaj), u jesen 1944. formirana je Artiljerijska oficirska škola, a početkom 1945. formirane su i oficirske škole pri GŠ Makedonije i Operativnom štabu za Kosovo i Metohiju.

Uparedo sa uvođenjem nove borbene tehnike u jedinice NOVJ počinje i obučavanje specijalističkih kadrova. Naređenjem Vrhovnog štaba NOVJ od 20. januara 1944. u Seveletriu (Sevelletri) kod Barija formiran je Štab vazduhoplovnih škola NOVJ, na Visu i u Veloj Luci formirana je Oficirska škola Mornarice NOVJ, a u Katadbi kod Kaira Tenkovska škola NOVJ.<sup>13</sup> Sve te škole su, u zavisnosti od borbene situacije i ukazanih potreba, radile kraće ili duže vreme školujući na hiljade boraca i starešina. Razmah narodnooslobodilačke borbe i povećavanje oslobođene teritorije povoljno su uticali i na stvaranje boljih uslova za školovanje starešinskog kadra. Već 21. novembra 1944. osnovana je Vojna akademija DFJ, kao prva škola u NOVJ čijim se završavanjem sticao oficirski čin. Uz reorganizovanu Oficirsku školu Vrhovnog štaba, Vojna akademija DFJ je poslužila kao osnova za stvaranje današnjeg savremenog školskog sistema oružanih snaga Jugoslavije.

### *Andragoško-metodičko nasleđe i iskustva iz rada partizanskih vojnih škola*

U radu vojnih škola i vojnostručnom osposobljavanju kadrova u narodnooslobodilačkom ratu nalazimo značajno andragoško-meto-

<sup>12</sup> Naređenje o izvođenju borbenih dejstava, Vojnoistorijski glasnik br. 2/80, str. 403.

<sup>13</sup> Vojna enciklopedija, knjiga 9, VIZ, 1976, str. 503.

dičko nasleđe koje, zajedno sa iskustvima u partijsko-političkom osposobljavanju kadrova, treba da dobije odgovarajuće mesto u osnovama teorije i prakse vojnog vaspitanja i obrazovanja, kao i osposobljavanja stanovništva za opštenarodni odbrambeni rat. Teorijski rad i istraživanja u toj oblasti još uvek nisu završeni. Andragoško-metodičko nasleđe i iskustva o kojima je reč mogli bismo sumirati na sledeći način:

1. *I u najsloženijim ratnim uslovima, kada neprijatelj ima izrazitu brojčanu nadmoć u ljudstvu i tehnici, u uslovima partizanskog narodnooslobodilačkog rata, ne samo da je nužno nego je i moguće vrlo uspešno organizovati primereno osposobljavanje i školovanje boračkog i starešinskog kadra — ratnim prilikama i potrebama.* Ranije iznet podatak o broju vojnih škola, kurseva i slušalaca to nedvosmisleno potvrđuje. Izuzetan značaj tog iskustva u pripremama našeg društva za vođenje opštenarodnog odbrambenog rata nije potrebno posebno isticati.

2. Komunistička partija Jugoslavije, drug Tito i vojno-političko rukovodstvo su *školovanje i osposobljavanje kadrova smatrali kao preduslov za uspešan razvoj i jačanje oslobodilačke borbe.* Već u naredbi o formiranju Vojne škole NOV i POJ ističe se da »s porastom narodnooslobodilačke vojske proširuju se i njeni zadaci, čije rešenje zahteva sposobne komandante koji budno prate iskustva naše borbe i produbljuju svoje vojno znanje, usavršavajući se u toku ove velike borbe za konačno proterivanje okupatora iz naše zemlje i uništenje domaćih izdajnika«. <sup>14</sup> *Školovanje kadrova je shvatano kao integralni deo i značajan činilac razvoja narodnooslobodilačke borbe, čiji je zadatak »obuka u usavršavanju komandnog kadra Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, izučavanje i primena iskustava narodnooslobodilačke borbe u sprovođenju jedinstvene doktrine u našoj vojsci*«. <sup>15</sup>

3. *Društvena osnova izgradnje partizanskih kadrova i podruštvljavanje procesa školovanja i osposobljavanja kadrova bili su opredeljeni karakterom i ciljevima oslobodilačke borbe* koja je u prvi plan istakla političku ulogu čoveka i KPJ, čime su odbačena tradicionalistička gledanja na mogućnost stvaranja vojnih kadrova kao profesionalno pripremanih vojnika, koji mogu voditi rat samo snagom oružja. Oslanjanjem na široke narodne mase KPJ se jasno opredelila »za sopstvene snage, kako bi iz naroda poteklo sve ono što je najvrednije, što je u stanju da u oružanoj borbi razvije svoje stvaralačke

<sup>14</sup> *Trideset i pet godina Vojne akademije, Zbornik radova Vojne akademije kopnene vojske, br. 5/79, str. 28.*

<sup>15</sup> *Isto, str. 28.*

sposobnosti«. <sup>16</sup> Na tome je insistirao i Tito upozoravajući da neki »rukovođeci drugovi stalno jadikuju da nema ljudi«, jer »ne vide sve one mnogobrojne nove snage koje svakodnevno dolaze u Partiju ili bi trebalo da dođu, jer su već prekaljeni u svakodnevnim borbama, a naročito u ovoj dosadašnjoj oružanoj borbi, u kojoj pokazuju visoku klasnu svijest, disciplinu i odanost stvari radničke klase«. <sup>17</sup>

4. *Partizansko vojno školstvo pokazalo je visok stepen organizacijske elastičnosti i vitalnosti.* Ono se, u zavisnosti od situacije na ratištu, transformisalo iz početnih oblika zajedničke obuke u jedinicama i kurseva pri štabovima taktičko-operativnih jedinica u samostalne vojne škole, pa opet u kurseve, da bi na kraju, preko obnovljenih oficirskih škola, preraslo u moderan školski sistem regularne armije.

U prvoj ustaničkoj godini vojna obuka u jedinicama je predstavljala prvi i jedini oblik borbenog osposobljavanja kadrova koje je realizovano organizovanim izučavanjem borbene prakse. To je predstavljalo početni oblik zajedničke vojne obuke za borce i starešine, a obuka se realizovala na sastancima, savetovanjima i konferencijama u jedinicama proradom i izučavanjem uputstava, naređenja i direktiva pretpostavljenih štabova i analizom konkretnih borbenih akcija. Borbene akcije su analizirane na partijskim i skojevskim sastancima, sastancima komandi sa nižim rukovodiocima i na sastancima (konferencijama) svih članova kolektiva jedinice. <sup>18</sup> Pošto su se ti početni oblici osposobljavanja kadrova pokazali vrlo efikasnim zadržani su sve do kraja rata, a kao iskustvo su od izuzetnog značaja za današnje afirmisanje vojnog kolektiva kao subjekta u životu i radu jedinica naših oružanih snaga.

Jedan od oblika borbenog osposobljavanja kadrova bili su i višednevni vojni kursevi organizovani pri štabovima operativno-taktičkih jedinica. Ti kursevi su predstavljali takav oblik vojnog školovanja koji bismo uslovno mogli nazvati *osposobljavanje uz borbu* (uz svakodnevnu dužnost), jer su kadrovi (polaznici kurseva) ostajali u neposrednoj blizini svojih nižih jedinica. Za razliku od ovih, kursevi pri vojnim školama su predstavljali oblik osposobljavanja *iz borbe*, jer su kadrovi za sve vreme trajanja kursa odlazili iz sastava svoje jedinice, a po završetku školovanja nisu se uvek vraćali u matičnu jedinicu.

<sup>16</sup> Dr Gojko Miljanić: *Rukovođenje i komandovanje u narodnooslobodilačkom ratu 1941—1945*, str. 201.

<sup>17</sup> *Narodnooslobodilačka borba i organizaciono pitanje naše partije*, Vojnoistorijski glasnik, Beograd, br. 2/80, str. 371.

<sup>18</sup> Milija Stanišić: *Izgradnja kadrova u oružanim snagama 1941—1945*, str. 36.

Brze promene borbene situacije, brojne neprijateljske ofanzive i gubici slobodne teritorije dovodili su do usitnjavanja vojnih škola i čestih prekida u školovanju kadrova, što je znatno otežavalo organizaciju i izvođenje obuke, obezbeđivanje nastavnih objekata i sredstava, popunu nastavničkim kadrom i sl. No, upravo uspešnim prilagođavanjem taktičko-operativnoj situaciji i adekvatnim promenama organizacijskih oblika partizansko vojno školstvo je uspeło da znatno ublaži sve objektivne teškoće i postigne visok stepen žilavosti i vitalnosti.

5. *Karakteristično je da su partizanski kadrovi najpre sticali praktična iskustva kroz sopstvenu borbenu praksu, a potom teorijsku nadgradnju kroz razne oblike školovanja.* Takav koncept osposobljavanja kadrova omogućavao je ne samo da vreme školovanja bude vrlo kratko nego i stalno povezivanje borbene prakse sa teorijskim znanjima o vođenju rata. O potrebi stalnog usavršavanja vojnostručnih znanja i njihove provere u borbenoj praksi Tito ističe da je rat »surova ali najbolja škola za sticanje vještine komandovanja, ali to ne znači da ne treba učiti teoriju ratne vještine, vještine modernog ratovanja«. <sup>19</sup> Međutim, treba imati u vidu da objektivne okolnosti nisu omogućavale da se u partizanskim vojnim školama ostvari neko dublje izučavanje teorije ratovanja i vojne nauke, nego je težište, sasvim prirodno, bilo na aplikativnim znanjima, uz maksimalno uopštavanje i primenu iskustava iz partizanske borbene taktike.

6. Kroz sve oblike partizanskog vojnog školovanja *podjednaka pažnja je poklanjana obrazovnoj i vaspitnoj funkciji obuke.* Obrazovni rad nije se ograničavao samo na vojnostručno osposobljavanje nego je uključivao i moralno-političko vaspitanje, kao integralni deo osposobljavanja kadrova. Cilj školovanja je bio da se stvore politički svesni i idejno opredeljeni kadrovi koji će se, pored visokog vojnostručnog znanja, odlikovati i poznavanjem marksističko-lenjinističke teorije.

O potrebi da se paralelno sa vojnostručnim osposobljavanjem neprekidno radi i na partijsko-političkom osposobljavanju kadrova svedoči, pored ostaloga, i »Analiza desetomjesečne narodnooslobodilačke borbe«, koja je objavljena početkom 1942. godine u Foči. U njoj Tito upozorava da se više pažnje posvećivalo »opštoj propagandi, uplitalo se isuviše u vojna pitanja, a kadrovi se nisu uzdizali teoretski i politički«, ispuštajući iz vida da je »upoznavanje marksizma-lenjinizma za nas najjače oružje u današnjoj borbi«. <sup>20</sup>

<sup>19</sup> Bilten Vrhovnog štaba br. 28 od maja 1943.

<sup>20</sup> Vojnoistorijski glasnik br. 2/80, str. 373.

Visok stepen vojnostručne osposobljenosti partizanskih starešinskih kadrova bio je uslov i garant vojničke pobjede nad neprijateljem, a politička izgrađenost zasnovana na marksističkoj teoriji obezbeđivala je celovitije shvatanje revolucionarnih promena do kojih je dolazilo širenjem i jačanjem narodnooslobodilačke borbe.

Posebna pažnja je posvećivana izgrađivanju moralnog lika starešine. Starešinska dužnost nije tretirana kao elitna profesija, nego kao društvena obaveza, služenje svome narodu. *Osim komandne funkcije, svaki starešina je obavljao i političku funkciju, kao društveno-politički radnik koji politički aktivno deluje i mobilize za borbu kako u svojoj jedinici, tako i među narodom na terenu.*

Pored revolucionarnog opredeljenja i odanosti ciljevima narodnooslobodilačke borbe, ličnost starešine su morali krasiti skromnost, požrtvovanje, hrabrost, visok osećaj odgovornosti, samopregor, povezanost i bliskost sa borcima i narodom, samokritičnost — ukratko, starešina je morao biti obrazac moralnog lika revolucionara i borca. Zato je i isticano da »komunisti kao komandni kadar moraju biti vojnici koji nikada neće svojim postupcima uprljati svoju pripadnost komunističkoj partiji».<sup>21</sup>

7. U vaspitno-obrazovnom radu je posebno naglašavan princip svesne aktivnosti, jer je karakter partizanskog ratovanja i narodne revolucije zahtevao da starešinski kadar poseduje samoinicijativnost, dinamičnost i odlučnost. O tome je Boris Kidrič pisao: »pobjede nad deset i sto puta jačim neprijateljem ne bismo mogli ni zamisliti da nije bilo inicijative njenih boraca, njenih komandanata i oficira, njenih političkih radnika».<sup>22</sup> Partizanske starešine su vaspitavane da kritički razmišljaju i kreativno rešavaju složene probleme vođenja borbenih dejstava ne robujući nikakvim šablonima i krutostima. Lične sposobnosti, stvaralaštvo i inicijativa starešina, usmeravani od strane viših štabova i partijskog rukovodstva ka jedinstvenim ciljevima i idejama pokreta, bili su u prvom planu, a zasnivali su se i realizovali na jedinstvenim principima partizanske doktrine ratovanja.

8. U vojnom školovanju istican je i princip postupnosti u obučavanju kadrova i njihovom postepenom uvođenju u borbu. Veoma ilustrativna je analiza uvećanih gubitaka u nekim našim jedinicama u kojoj Tito zaključuje da je jedan od uzroka za to »slaba i nedovoljna obučenost trupa. Mlade i neiskusne jedinice, bez borbenog iskustva i rutine i bez prethodne obuke, uvedene su odmah, neposredno, u teške zadatke, gdje su se, uslijed nepoznavanja savremene

<sup>21</sup> Milija Stanišić: *n.d.*, str. 32.

<sup>22</sup> Boris Kidrič: *Sabrana dela*, knjiga I, »Kultura« Beograd 1959, str. 226.

borbe i modernih borbenih sredstava uopšte, slabo snalazile i zbog toga bile izložene vrlo teškim gubicima». <sup>23</sup> Stoga je Tito naredio »da mlade i neiskusne starješine i borce ne treba uvoditi u akcije bez prethodne obuke i izvježbanosti u rukovanju i upotrebi raspoloživim borbenim sredstvima (podvukao B. B.). Odmah preduzeti obuku jedinica u izvođenju svih taktičkih radnji, a naročito napada i odbrane, gonjenja i odstupanja». <sup>24</sup>

9. *Permanentnost procesa vaspitanja i obrazovanja*, uz jasno koncipiran značaj individualnog rada i samoobrazovanja, predstavljala je globalnu strategiju i model osposobljavanja starešinskog kadra. Pošto većina partizanskih kadrova nije mogla biti uključena u redovno školovanje u vojnim školama ili na kursevima, to je masovno individualno učenje uz redovne dužnosti i ratne zadatke bio primaran, specifičan i originalan oblik osposobljavanja kadrova. Na značaj permanentnog osposobljavanja upozoravao je i drug Tito: »svi članovi Partije, a naročito rukovodeći drugovi, dužni su stalno da rade u tom pravcu, da se uče i osposobljavaju da ne zaostanu, da ih vrijeme ne pregazi, da postanu sposobni rukovodioci...» <sup>25</sup>

10. *Praćenje i procenjivanje rezultata u vojnim školama i na kursevima* bio je sastavni deo procesa vaspitanja i obrazovanja. Ispitivanje i ocenjivanje se zasnivalo na principu da svaki slušalac može slobodno da iznese svoje mišljenje o određenoj praktičnoj radnji, uz ilustraciju iz vlastite borbene prakse. Na časovima praktične nastave (taktika, topografija, nastava gađanja, fortifikacija, rušenje i sl.) slušaoci su opisno ocenjivani. Posebna pažnja je poklanjana praćenju razvoja vojnostručne i moralno-političke izgrađenosti, a posebno kakvo je »njihovo shvatanje materije, njihova snalažljivost, brzina uočavanja situacije, odlučivanje, uočavanje elemenata koji utiču na donošenje odluke, način formuliranja odluke itd.» <sup>26</sup>

Na kraju školovanja održavani su završni ispiti na kojima su, po visokoškolskom uzoru, slušaoci ocenjivani ocenama od pet do deset. Na osnovu prosečne ocene, rangirani su od prvog do poslednjega na rang-listi.

11. *Značajna pažnja je pridavana motivaciji za učenje primenom stimulativnih mera*, od kojih se mogu istaći sledeće: objavljivanje završetka kursa i rang-listi slušalaca u Biltenu Vrhovnog štaba uz potpis Vrhovnog komandanta, organizovanje završnih svečanosti na

<sup>23</sup> Naređenje o načinu izvođenja borbenih dejstava, Vojnoistorijski glasnik, br. 2/80, str. 403.

<sup>24</sup> Isto, str. 405.

<sup>25</sup> Vojnoistorijski glasnik, br. 2/80, str. 373.

<sup>26</sup> Stevo Kovačević: Sećanje na prvi kurs Oficirske škole Vrhovnog štaba NOV i POJ, Zbornik radova VA KoV, br. 6/80, str. 40.

kraju kurseva kojima je prisustvovao lično drug Tito ili neko od članova iz višeg vojno-političkog rukovodstva, dodela diploma, pohvala i nagrada, predlaganje za viši čin ili postavljenje na više dužnosti i sl. Treba istaći da su završetku prvog kursa u Jajcu prisustvovali i predstavnici savezničkih vojnih misija. Tom prilikom je Tito, posle podele diploma, prvoj trojici najboljih slušalaca uručio nove automate sa ugraviranim imenima slušalaca na kundaku, uz Titov potpis.<sup>27</sup>

12. *Nastava u vojnim školama se odlikovala široko postavljenom didaktičko-metodičkom organizacijom rada i nastavnih časova, koja se razlikovala prema karakteru nastavnog gradiva.*

Časovi teorijske nastave su realizovani tako što je nastavnik najpre održao uvodno predavanje, a potom je sledio samostalan rad slušalaca u 2—3 manje grupe. Zbog nedostatka literature, najčešće je jedan slušalac u grupi čitao a ostali su ga slušali; posle toga je vođena diskusija i utvrđivano pređeno gradivo. Vrlo često je umesto zajedničkog čitanja primenjivan individualni rad na osnovu čitanja beleški sa predavanja, a potom je sledila diskusija, u manjim grupama, ili u okviru cele nastavne grupe.

Praktična nastava je, takođe, počinjala predavanjem nastavnika za celu nastavnu grupu, a potom je vršeno uvežbavanje na terenu, i to najčešće u dve paralelne grupe. Prilikom uvežbavanja na terenu posebno je negovana praksa da slušaoci međusobno izmenjuju svoja iskustva iz konkretnih borbenih situacija. Na taj način su *slušaoci stavljeni u ulogu aktivnog subjekta u nastavnom procesu, a ostvarivana je i višesmerna nastavna komunikacija između nastavnika i slušalaca i slušalaca međusobno*. Uopštavanja borbenih iskustava pojedinih slušalaca bilo je u funkciji stručnog osposobljavanja nastavnika.

Nepovoljni ratni uslovi, vrlo obiman nastavni program, kratko vreme školovanja, nedostatak stručne literature i nepopunjenost nastavničkim kadrom — samo su neki od faktora koji su uslovljavali da nastava u vojnim školama bude planirana i izvođena pre i posle podne, vrlo često i po 16 časova dnevno. No, uprkos objektivnim teškoćama i nedostacima, zahvaljujući pre svega izuzetnom entuzijazmu, radnom elanu i visokoj svesti slušalaca i nastavnika, postizani su nastavni rezultati koji se ne mogu meriti današnjim standardnim školskim normama i merilima.

<sup>27</sup> O primeni stimulativnih mera detaljnije Stevo Kovačević: n.d. str. 45; P. Pavlović, O. Bjelica: *Trideset i pet godina Vojne akademije* str. 29—31; G. Miljanić: *Školovanje starešinskog kadra u NOR-u*, str. 142; Savo Orović: *Vojne škole u toku narodnooslobodilačkog rata*, Zbornik radova Vojne akademije KoV br. 1/69, str. 28.

13. *Vojne škole su radile u izuzetno teškim ratnim uslovima sa vrlo oskudnom nastavnom bazom, kako u pogledu nastavnih objekata i sredstava, tako i u pogledu životnih uslova uopšte. Po pitanjima smeštaja i ishrane slušaoci i nastavnici vojnih škola su delili sudbinu svoga naroda i partizanskih jedinica.*<sup>28</sup>

Poseban problem predstavljao je nedostatak vojno-stručne literature i osvetljenja za noćni rad. Nastavnici su, na osnovu uopštavanja borbene prakse, sami pisali lekcije, uputstva za učenje i udžbenike, bez posebnog konsultovanja teorijskih radova. Na taj način se izbegavalo robovanje pravilskim šemama i šablonima, ali je to otežavalo izradu nastavnih materijala za izučavanje borbenih radnji i postupaka krupnijih borbenih jedinica. Značajno je da su vojne škole svoje nastavne materijale često dostavljale komandama jedinica, doprinoseći tako masovnom samoobrazovanju i individualnom učenju.

14. *Karakteristično je da su vojne škole predstavljale i specifične borbene jedinice, formacijski najčešće organizovane u bataljon sa nastavnim četama i vodovima. Slušaoci su neprekidno bili u visokoj borbenoj gotovosti, kako zbog sigurnosti i samozaštite škole, tako i radi šire borbene intervencije na teritoriji gde je škola bila locirana. Radi čuvanja kadrova izbegavano je češće angažovanje škola kao borbenih jedinica, ali su one, i pored toga, u više navrata dale značajne borbene doprinose. Ovde se posebno ističu slušaoci Oficirske škole Vrhovnog štaba, koji su imali izuzetnu ulogu u razbijanju vazdušnog desanta na Drvar.*<sup>29</sup>

Ovo su samo neka, još nedovoljno sistematizovana iskustva u andragoško-metodičkom radu u procesu stvaranja starešinskog kadra u narodnooslobodilačkom ratu. Ipak, treba očekivati da će ona pobuditi interes prvenstveno mlađih andragoških kadrova pred kojima, pored ostalih naučno-stručnih obaveza, stoji obaveza konstituisanja najracionalnijeg sistema vaspitanja i obrazovanja stanovništva za ONOR, pri čemu su iskustva i nasleđe iz našeg narodnooslobodilačkog rata od nezamenljivog značaja i koristi.

Ratna iskustva nas uče da »entuzijazam i odanost kadrova nisu mogli da zamene stručna znanja. Vojnička delatnost je, ipak, bila izrazito specifična društvena delatnost za čije je obavljanje bio potreban određen stepen stručnosti,«<sup>30</sup> koji se sticao kroz vojno ško-

<sup>28</sup> O uslovima smeštaja i ishrane u vojnim školama, detaljnije: P. Pavlović, O. Bjelica, n.d. str. 30; S. Kovačević n.d. str. 41; G. Miljanić: *Rukovođenje i komandovanje u oslobodilačkom ratu 1941—1945*, str. 243.

<sup>29</sup> S. Orović, n.d., str. 27—28.

<sup>30</sup> M. Stanišić, n.d., str. 34.

lovanje. Širenjem ustanka taj problem se sve šire nametao. Zato je odluka druga Tita, CK KPJ i vojno-političkog rukovodstva o osnivanju vojnih škola imala strategijski značaj za dalji razvoj revolucije. Realizacijom te odluke udareni su temelji sistema našeg vojnog školstva, čije je stvaranje, po svojim obeležjima, uložilo i izuzetno složenim uslovima nastanka, retkost u modernoj istoriji.

Korišćenje tih i drugih andragoško-didaktičkih iskustava iz rada vojnih škola i kurseva u NOR-u uvek treba prelamati kroz prizmu sadašnjih, a naročito uslova koji bi nastali u eventualnom budućem ONOR-u. Stoga, sva ratna iskustva iz minulih ratova, prvenstveno iz našeg NOR-a, treba stvaralački primenjivati saglasno novim uslovima i potrebama. Uostalom, to je i jedno opšte pravilo našeg društva, koje je i Tito često isticao: sva iskustva prilagođavati novim uslovima i specifičnostima sredine i vremena.